

ȘCOALA DE STUDII AVANSATE

A ACADEMIEI ROMÂNE

INSTITUTUL DE ISTORIE „NICOLAE IORGA” BUCUREȘTI

EVOLUȚIA FOTOGRAFIEI DE PRESĂ ÎN ROMÂNIA (1860-1919)

Studiu comparativ cu evoluția fotografiei de presă și a presei ilustrate europene

Rezumatul Tezei de doctorat

Coordonator științific,

Cercetător științific gr.I Dr. Adrian-Silvan Ionescu

Doctorand,

Adriana Dumitran

București

2019

CUPRINS

I. Introducere.....	Error! Bookmark not defined.
I.1. Metodologie.....	5
II. Fotografia și presa. De la ilustrația „după o fotografie” la clișeu în semitonuri și la primele elemente de fotografie de presă modernă	Error! Bookmark not defined.
II.1. Factori care au influențat apariția și dezvoltarea fotografiei de presă în România	7
II.2. Tirajul, cititorii și distribuția presei cotidiene și presei ilustrate	Error! Bookmark not defined.
II.3. Presa ilustrată și xilogravura. Xilogravuri și ateliere de xilogravură care au furnizat clișee pentru presa ilustrată din România în perioada 1860-1900	Error! Bookmark not defined.
II.4. Ateliere zincografice active în perioada 1885-1919 în România.....	8
II.5. Ateliere zincografice din străinătate.....	Error! Bookmark not defined.
II.6. Editori români care au contribuit la dezvoltarea presei ilustrate în România (1860-1920)	Error! Bookmark not defined.
II.7. Tipografi care au contribuit la dezvoltarea presei ilustrate în România (1860-1920)	Error! Bookmark not defined.
III. Fotografia de presă în România între 1860-1900	9
III.1. Fotografi și fotografii în presa ilustrată din România 1860-1881..	Error! Bookmark not defined.
III.2. Carol Szathmári și Ilustrațiunea. Jurnal Universal (1860-1861) ..	Error! Bookmark not defined.
III.3. Carol Szathmári și Franz Duschek. Războiul de Independență în <i>Resboiul</i> și <i>Dorobanțul</i>	Error! Bookmark not defined.
III.4. Fotografi și fotografii în presa ilustrată din România 1882-1900.....	11
IV. Fotografia de presă în România între 1900-1919	11
IV.1. Fotografi profesioniști în presa ilustrată românească	Error! Bookmark not defined.
Iosif Berman (1890-1941).....	Error! Bookmark not defined.
C. Ulrich.....	Error! Bookmark not defined.
Gh. Ispas	Error! Bookmark not defined.
De Bout/ De Bont – Dimineața/ Victor Delbont.....	Error! Bookmark not defined.
IV.2. Fotografi amatori în presa ilustrată românească.....	Error! Bookmark not defined.

Georges E. Grant (1860-1924).....	Error! Bookmark not defined.
Foto Negel, Dumitru Negel și George Negel.....	Error! Bookmark not defined.
IV.3. Fotografia de presă practică de atelierele fotografice din București și din țară.....	Error! Bookmark not defined.
Bookmark not defined.	
Ion Voinescu	Error! Bookmark not defined.
Foto Julietta-Adolf Klingsberg	Error! Bookmark not defined.
Adolf Klingsberg în fotografia de presă	Error! Bookmark not defined.
Hr. Duratzo	Error! Bookmark not defined.
Foto Splendid Buzdugan, București	Error! Bookmark not defined.
IV.4. Fotografi din provincie	Error! Bookmark not defined.
George Makşay, Galați	Error! Bookmark not defined.
Marco Klein, Brăila	Error! Bookmark not defined.
Foto Arta Ioanid, Constanța.....	Error! Bookmark not defined.
IV.5. Atelierele fotografice ale trusturilor de presă în presa ilustrată.....	Error! Bookmark not defined.
defined.	
Foto <i>Dimineața</i> și Foto <i>Adevărul</i>	Error! Bookmark not defined.
Foto Minerva.....	Error! Bookmark not defined.
IV.6. Repere ale presei ilustrate	Error! Bookmark not defined.
Revista automobilă (1906-1910).....	Error! Bookmark not defined.
Gazeta ilustrată (1911-1916).....	Error! Bookmark not defined.
Presa ilustrată culturală.....	Error! Bookmark not defined.
IV.7. Accidente, catastrofe, faptul divers în fotografia de presă	Error! Bookmark not defined.
V.Presa ilustrată și fotografia de presă în România în Primul Război Mondial	Error! Bookmark not defined.
not defined.	
V.1. Perioada de neutralitate.....	Error! Bookmark not defined.
V.2.Presa ilustrată și fotografia de presă în România în timpul ocupației germane (1916-1918)	Error! Bookmark not defined.
.....	
V.3. Presa ilustrată și fotografia de presă după terminarea Primului Război Mondial. Anul 1919	Error! Bookmark not defined.
.....	
VI.Concluzii.....	Error! Bookmark not defined.
Bibliografie	18
ANEXE LUCRARE	Error! Bookmark not defined.

ANEXA 1 Indice de nume al fotografiilor care au publicat fotografii în Gazeta Ilustrată (1911-1916)	Error! Bookmark not defined.
ANEXA 2 Articole programatice și editoriale din presa ilustrată românească (1860-1919)	Error! Bookmark not defined.
ANEXA 3 Vocabular tehnic	Error! Bookmark not defined.
ANEXA 4 Ilustrații	Error! Bookmark not defined.

Cuvinte cheie

Fotografie de presă, fotograf de presă, fotograf amator, fotograf profesionist, presă ilustrată din România, presă ilustrată europeană, fotojurnalism, atelier de xilogravură, atelier de zincografie, Ilustrațiunea. Jurnal Universal, Vatra, Revista Automobilă, Gazeta Ilustrată, Iosif Berman, Foto Julietta – Adolf Klingsberg,

Introducere

Chiar de la momentul aducerii sale la cunoștința întregii lumi, în 1839, fotografia a fost considerată un martor care înregistra și reproducea cu fidelitate orice detaliu al activității omenești atunci când era privit prin obiectivul aparatului de fotografiat. Evoluția continuă a tehnicii fotografice a făcut posibilă tranziția de la fotografia obținută într-un cadru static, unde subiectul nu se mișca, la fotografia care înregistra în fracțiuni de secundă orice acțiune în desfășurare. În egală măsură, evoluția tehnicilor de reproducere mecanică a fotografiilor și a tehnicilor tipografice a permis multiplicarea lor în toate formele de tipar.

Toate aceste progrese au dus, după 1890, la dezvoltarea unui nou tip de presă în care imaginea fotografică a căpătat un rol preponderent în ilustrarea și relatarea vizuală a evenimentelor. Prin fotografie, prin imagine, aproape orice subiect care putea interesa publicul, într-o continuă creștere numerică, dobânda noi semnificații: figurile personalităților timpului, evenimentele de actualitate, marile catastrofe, imagini din zone de conflict militar, evenimente care coagulau viața unei națiuni precum, ceremoniile de încoronare sau funeralii ale conducătorilor de stat, evenimente sportive, imagini din locuri exotice, natură sau reproduceri de artă.

În acest context, la începutul secolului XX, a devenit necesar să apară un nou tip de fotograf, angajat al unei publicații, fotograful de presă, cel care trebuia să nareze prin imagine. Prezența fotografiei în paginile presei ilustrate, la început reprodusă prin gravură în lemn apoi prin tehnici de reproducere fotomecanică, a părut urmarea unei uniuni firești și inevitabile, imaginea devenind un mijloc de transmitere a informației mai elocvent decât textul. Ponderea ilustrației a crescut gradual, iar după 1900 o serie de publicații noi au fost concepute cu o ilustrație exclusiv fotografică. Cu toate acestea, fotografia de presă nu a beneficiat de atenția istoricilor fotografiei în aceeași măsură cu cea acordată celorlalte genuri și curente fotografice.

Această lucrare își propune să identifice și să analizeze etapele parcurse de presa ilustrată românească, cu principalele sale titluri, precum și evoluția fotografiei de presă de la primele reproduceri în gravură ale portretelor de atelier până la fotojurnalismul modern practicat în anii premergători izbucnirii Marelui Război. Un alt obiectiv urmărit a constat în identificarea fotografiilor care au activat în presa românească și analiza fotografiei de presă practicate de ei și a contextului în care a fost creată și publicată.

Cercetarea noastră a pornit de la analiza presei ilustrate europene, încercând apoi să stabilim în ce măsură etapele parcurse de aceasta au fost parcurse și de presa ilustrată românească.

I.1. Metodologie

Această lucrare a fost gândită ca un instrument, ca o primă investigație exploratorie într-o zonă pe care istoria fotografiei românești nu a abordat-o până acum decât într-o mică măsură: fotografia de presă. Nu este un fenomen specific doar istoriei fotografiei românești, aflate încă într-o etapă de început, fotografia de presă fiind un capitol al istoriei fotografiei care a suscitat cu adevărat interesul cercetătorilor abia în ultimii 10-15 ani.

Am avut ocazia să constatăm, la fel ca toți ceilalți cercetători, că s-a scris foarte puțin despre acest subiect și că sursa primară de informație se află chiar în paginile publicațiilor ilustrate, această informație fiind concentrată pe două paliere de interes: informația despre fotografie și informația despre fotograf. Fotografia de presă, la fel ca orice tip de fotografie, este un mediu cu un mesaj care poate fi „citit” diferit, în funcție de contextul în care este plasat, iar în analiza noastră am încercat să identificăm contextele în care pot fi „citite” fotografiile selectate.

Presa ilustrată constituie un corp enorm de informație vizuală și, ca atare, am optat să operăm mai multe tipuri de selecție în analiza presei europene și românești. Pe selecțiile

cronologice alese am urmărit, pe cât a fost posibil, în paralel, presa europeană și cea românească. O serie de factori au limitat prezența fotografiei în presa cotidiană și au determinat utilizarea ilustrației fotografice îndeosebi în publicațiile săptămânale pe care le-am urmărit și noi, dar, atunci când am considerat relevant, am cercetat traseul unor fotografii și în presa cotidiană.

Pentru fiecare etapă de evoluție a presei ilustrate fotografic de la noi am analizat una sau mai multe publicații, de regulă săptămânale sau cu apariție lunară, pe care le-am considerat relevante, care au folosit cu preponderență ilustrația fotografică, urmărind tipul de reproducere a fotografiei, ponderea fotografiei în paginile sale, rolul jucat de creatorii acestor publicații și alegerile editoriale care au condus la utilizarea fotografiei de presă, date biografice despre aceștia. În aceste analize, am urmărit identificarea fotografiilor și, în măsura în care a fost posibil, a datelor biografice despre aceștia. Fotografia din presa cotidiană apărută după 1900 am analizat-o urmărind primele apariții în paginile unor publicații sau atunci când ea a devenit relevantă în evaluarea activității unui anumit fotograf, a unui atelier fotografic.

II. Fotografia și presa. De la ilustrația „după o fotografie” la clișeu în semitonuri și la primele elemente de fotografie de presă modernă

În cele șapte subcapitole ale acestui capitol am analizat factorii care au contribuit la apariția și dezvoltarea fotografiei de presă de la primele ilustrații realizate în xilografură, după imagini obținute cu ajutorul primelor procese fotografice, publicate în presa europeană încă în 1843. Presa ilustrată s-a născut la puțin timp după lansarea fotografiei, dar, până la apariția unor metode eficiente de reproducere mecanică a imaginilor fotografice, ea nu a putut integra fotografiile în pagina de tipar. Dezvoltarea tehnicii fotografice a permis apariția, în presa ilustrată, a fotografiei de presă în accepțiunea modernă a termenului, care era produsul activității fotografului de presă. Primele procese fotografice au condiționat și limitat operatorul fotografic în obținerea imaginilor fotografice dorite.

Pentru susținerea programului iconografic asumat de presa ilustrată, fără precedent până la acel moment, producerea imaginilor a fost încredințată artiștilor corespondenți, care înregistrau sub formă de schițe și de desene evenimentele pe care erau trimiși să le documenteze. Un rol esențial a revenit desenatorilor din redacțiile publicațiilor care creau ilustrațiile pornind de

la fotografii, de la schițele corespondenților sau după natură, și apoi gravurilor care le gravau pe clișeul de lemn, în xilogravură. La mijlocul secolului XIX gravura în lemn a fost soluția pentru reproducerea imaginilor în formele de tipar înalt folosit la tipărirea presei. Soluțiile eficiente pentru reproducerea unei imagini fotografice într-o pagină de ziar tipărit au apărut la începutul anilor 1880 când Georg Meisenbach a patentat procedeul său, similigravură cu tramă, prin care se puteau tipări fotografiile într-o pagină de ziar. Prin acest procedeu au fost tipărite primele fotografii în săptămânalul german *Illustrierte Zeitung* din 13 octombrie 1883.

Preferința publicului, mai ales a celui european, pentru ilustrația în gravura în lemn a frânat, pentru o vreme, utilizarea pe scară largă a fotografiilor în presă, dar după 1900 nevoia de a ilustra veridic evenimentele care aveau loc în diverse colțuri ale lumii fără a mai trece prin filtrul stilistic și prin interpretarea xilogravurii, a favorizat accesul și ulterior predominanța fotografiei în ilustrația publicațiilor.

În presa românească din primul deceniu al secolului XX a avut loc o schimbare de paradigmă, publicațiile românești, cotidiene și presă ilustrată, au depășit acel nivel în care ilustrația fotografică avea un caracter pasiv, în care furniza doar o informație referitoare la identitatea unei persoane prin imaginea sa luată într-o manieră formală, într-un atelier fotografic sau informația asupra unei localități printr-o imagine tip vedută sau prin fotografia de arhitectură și peisaj, făcând saltul către fotografia de presă realizată de un fotojurnalist care era prezent la locul desfășurării evenimentelor și care avea sarcina să le relateze vizual pentru cititori, transmițându-le astfel emoția și energia acțiunii.

Factorii care au influențat apariția și dezvoltarea fotografiei de presă în România au fost examinați în subcapitolul unu. Dezvoltarea presei ilustrate în România a întâmpinat dificultăți, mai ales în secolul XIX, cauzate în mod obiectiv de nivelul scăzut al dezvoltării economice și al puterii de cumpărare, nemaivorbind de publicul relativ scăzut, aflat preponderent în zonele urbane. Alți factori care au frânat dezvoltarea presei ilustrate la noi până la începutul secolului XX au fost lipsa mijloacelor materiale pentru cumpărarea clișeelor din străinătate, lipsa lucrătorilor specializați, a xilogravurilor în special, lipsa de interes și dezvoltarea insuficientă a rețelelor de distribuție a publicațiilor. Publicațiile erau constant amenințate cu dispariția, în ciuda eforturilor făcute.

Pe lângă absența lucrătorilor specializați, editorii trebuiau să se asigure de serviciile unei tipografii capabile să execute reproducerea clișeelor în mod onorabil și tipografii trebuiau să

găsească soluții pentru procurarea, în mod constant, a unei hârtii tipografice de bună calitate. În perioada 1860-1890, acestea au fost piedici majore, care au făcut ca durata de viață a multor publicații ilustrate să fie scurtă.

Un alt obstacol important în dezvoltarea presei ilustrate de la noi a fost dificultatea de a avea un număr constant de cititori sau de abonați plători, care să asigure veniturile necesare pentru cheltuielile de producere.

Un pas important în modernizarea presei românești a fost transmiterea prin telegraf a știrilor, care a însemnat legarea României la fluxul știrilor din întreaga lume. Extinderea rețelei de cale ferată în România a fost un alt factor care a contribuit la dezvoltarea presei la noi, prin mărirea capacității de distribuție la nivelul întregii țări.

Subcapitolul doi a fost dedicat tirajului, cititorilor și distribuției presei cotidiene și ilustrate. Informații despre tiraj și distribuție apar în paginile unor mari publicații, care au scris despre începuturile activității lor. *Universul* și *Adevărul* ne-au dat astfel ocazia unor analize pentru câteva secvențe temporale.

Am urmărit în subcapitolul trei activitatea xilografurilor și atelierelor de xilogravură care au furnizat clișee pentru presa ilustrată din România în perioada 1860-1900. Atelierul de xilogravură avea o activitate organizată, presupunea existența mai multor desenatori și xilografi, care puteau fi profesioniști sau artiști în devenire, studenți la Belle Arte. Munca multora dintre aceștia a rămas sub semnul anonimatului, întrucât pe rezultatul final care apărea în paginile publicației era trecut numele patronului sau al gravorului cel mai important al atelierului.

Consultând presa ilustrată din România în deceniile șapte, opt și nouă ale secolului XIX și ilustrațiile după fotografii realizate prin xilogravură, întâlnim constant câteva nume de xilografuri care au fost capabili să producă clișee după fotografii pentru presă: Ignasz Reiss/Reis, Carol Weindlich și R. Foggi. În acest subcapitol am analizat prezența și particularitățile artistice ale acestor xilografuri și ateliere de xilogravură în cele două cotidiane ilustrate din timpul Războiului de Independență de la 1877-78 *Resboiul* și *Dorobanțul*. Cu această ocazie am analizat cum au fost preluate sau reproduse clișee apărute în presa europeană în această perioadă. Am urmărit activitatea unui alt xilografur Iulius Pop, la care am adăugat creația desenatorului Paul Kunze, activi după 1890 până în primii ani după 1900, așa cum a fost reflectată și în alte periodice ilustrate ale vremii.

În subcapitolul patru am examinat apariția și dezvoltarea atelierelor zincografice în perioada 1885-1919 în România. Majoritatea atelierelor de litografie, gravură, xilogravură și zincografie erau concentrate în București. Alte centre importante au fost la Craiova, Iași, Galați și Ploiești. După 1880, mari editori precum I. V. Socec, Carol Göbl, Ralian Samitca s-au străduit să aducă mașini tipografice performante și au adoptat procedee de reproducere a fotografiilor care să le permită publicarea în presă. Calendarele și almanahurile au fost primele care au putut fi ilustrate prin intermediul noilor mijloace. Au urmat revistele ilustrate săptămânale, care aveau un timp suficient de mare pentru realizarea clișeele zincografice, de la o săptămână la alta. La începutul secolului XX, marile grupuri de presă de la noi au dorit să dobândească autonomia față de alți producători de clișee zincografice, nevoile lor de imagine fiind în creștere, aceștia editând nu doar cotidiene, ci și numeroase suplimente cu ilustrații, calendare și albume de fotografii. Prin intermediul reclamelor din presa de specialitate a tipografilor, avem un tablou al principalelor ateliere zincografice active la finalul secolului XIX și în primul deceniu al secolului XX.

În subcapitolul șase am prezentat rolul jucat de editura I. V. Socec în dezvoltarea presei ilustrate de la noi prin introducerea procedeele de reproducere fotomecanică și a unei tehnici tipografice performante, care au făcut posibilă reproducerea fotografiilor în presă.

Institutul de arte grafice și editura Minera au editat încă din 1899 *Calendarul Minerva* care a devenit unul dintre cele mai bine realizate calendare ilustrate de la noi la începutul secolului XX. Un alt produs al acestei case de editură a fost cotidianul *Minerva*, editat între 1908 și 1916, un cotidian bogat ilustrat fotografic chiar de la apariția sa.

În subcapitolul șapte am considerat necesar pentru demersul nostru să identificăm principalii protagoniști în domeniul tehnicii tipografice care au făcut posibilă apariția și utilizarea pe scară largă a imaginilor fotografice reproduse fotomecanic.

III. Fotografia de presă în România între 1860-1900

În acest capitol am urmărit evoluția fotografiei de presă și a presei ilustrate în România pe care am împărțit-o în două etape: 1860 -1881 și 1882-1900.

Această împărțire a avut în vedere caracteristicile speciale date de tematica abordată și de metodele de reproducere a fotografiilor în paginile ziarelor. În acest capitol, am căutat să identificăm care a fost politica de imagine a creatorilor de presă ilustrată românească, criteriile de preluare a imaginilor și evoluția, comparativ cu presa ilustrată europeană. Pentru aceasta, am

investigat circulația fotografiilor din presa europeană în presa românească, fotografii prezenți în presa ilustrată românească, dacă și ce selecție a fost operată la nivelul alegerii anumitor fotografii. Analiza fotografiilor străine din presa ilustrată românească în perioada 1860-1881 a presupus ca metodă de lucru identificarea publicațiilor în care au apărut, de obicei publicații ilustrate franțuzești, englezești sau germane și, acolo unde a fost posibil, a tehnicii de reproducere și a surselor de proveniență. În același timp, am încercat să identificăm care a fost ponderea imaginilor preluate din presa europeană și care a fost ponderea imaginilor care au avut ca sursă o fotografie.

Perioada 1860-1881, analizată în primul subcapitol, a fost marcată în România de două momente importante pe care le-am analizat în detaliu și comparativ cu presa ilustrată europeană. Primul moment a fost apariția primului periodic ilustrat la noi *Ilustrațiunea. Jurnal Universal* apărut, între 1860-1861, sub direcția Carol Szathmári și Alexandru Zane. Szathmári a încercat o transpunere în România a modelului european de presă ilustrată, încercare temerară dar prematură capacitatea de producere locală și publicul nefiind la maturitatea și capacitatea de absorbție necesară pentru susținerea acestui proiect.

Celălalt moment analizat în subcapitolul trei s-a produs în timpul Războiului de Independență de la 1877-1878. Conflictul ruso-româno-turc a fost reflectat de presa ilustrată europeană îndeosebi prin corespondențele unor talentați ilustratori care au redat dramatismul luptelor și universul balcanic. Circulația imaginilor fotografice a fost restrânsă folosindu-se preponderent portretul, cel al marilor comandanți sau conducători de stat și al celor care ulterior deveniseră, în percepția publică, figuri simbolice, în urma faptelor lor de arme. Și pentru această etapă am analizat ponderea, tipologia și principalii furnizori ai imaginilor fotografice din presa franceză, în *L'Illustration*, *Le Monde Illustré*, *Illustrierte Zeitung* și *Illustrated London News*.

Pentru presa românească de la 1877-78 Războiul de Independență a fost o oportunitate pentru a crea un nou tip de presă, în care ilustrația și fotografia au jucat un rol special pe care nu l mai avuseseră până atunci. Scopul și efectele ilustrației din cele două publicații au fost diferite față de cele ale publicațiilor europene. Cu *Resboiul* și *Dorobanțul*, specificul național începe să fie cultivat și la nivelul imaginii, nu doar al textului. Inițial, pe prima pagină erau prezentați cei mai cunoscuți oameni de arme din armatele aflate în conflict și șefii statelor beligerante. După implicarea armatei române în conflict, au început să fie publicate portretele celor care s-au remarcat în lupte și scenele de luptă în care era implicată și armata română.

Am urmărit utilizarea fotografiei în reflectarea Războiului de Independență în cele două publicații și, pe cât a fost posibil, am încercat să urmărim și circulația acestor imagini în presa europeană. Spre deosebire de Szathmári, Franz Duschek și A. D. Reiser, confracții săi fotografi de front la 1877, au avut o difuzare mai restrânsă a imaginilor realizate exclusiv fotografic. Carol Szathmári și Franz Duschek și-au făcut cunoscute fotografiile luate în timpul campaniei de la 1877, în special prin albumul *Suvenire din resbel*.

În subcapitolul patru dedicat fotografiilor și fotografiilor în presa ilustrată din România 1882-1900 am analizat evoluția și transformările din presa ilustrată românească, faptul că editorii revistelor ilustrate de la noi au căutat să integreze în modelul împrumutat din presa ilustrată europeană și tematici legate de cultura și civilizația românească. Spre deosebire de suplimentele ilustrate ale marilor cotidiene, cum era cazul *Universului ilustrat*, care utilizau preponderent gravuri cu scene de gen împrumutate din presa europeană și o literatură de consum pentru un public puțin pretențios, revistele ilustrate, cele cu profil cultural în special, care se adresau unui public educat și care publicau literatură română originală și traduceri din autori consacrați, s-au orientat către utilizarea unei iconografii care să reflecte specificul național, implicit utilizând creații artistice ale unor artiști români, inclusiv fotografi. Marile figuri politice și culturale ale momentului, dar și notabilități și personalități din toate domeniile vieții publice românești erau prezentate publicului prin note biografice și portrete, aceste portrete fiind adeseori reproduceri ale unor portrete fotografice prin xilogravură sau prin clișee zincografice.

În publicații precum *Ilustrațiunea Română* editată la București de jurnalistul Émile Galli între 1891-1892 și *Vatra: Foaia ilustrată pentru familie*, periodic bilunar ilustrat apărut la București între 1894-1896, sub conducerea lui Ion Slavici, George Coșbuc și I.L. Caragiale au relevat activitatea de fotograf a lui Franz Duschek fiul care a oferit o mare parte din ilustrația fotografică. În afară de suplimentele ilustrate ale principalelor cotidiene *Universul* și *Adevărul*, care au avut puterea tipografică, financiară și de distribuție de a le asigura o periodicitate constantă, alte publicații ilustrate reușeau să apară doar perioade scurte de timp: *Ilustrațiunea. Supliment la ziarul „Țara”* (ianuarie-martie 1895), *La Roumanie illustrée* (aprilie-noiembrie 1897), *Actualitatea. Revistă enciclopedică* (septembrie 1898 – decembrie 1899), directori D. Caselli și Aristide Cantili, revista literară bilunară *Carmen* (iulie 1898 – decembrie 1901 și septembrie 1902 – iulie 1907). Rolul fotografiei de portret era acela de a ilustra un articol sau o notă biografică, fotografia unui edificiu având același rol de ilustrare a unor informații.

IV. Fotografia de presă în România între 1900-1919

În acest capitol am tratat schimbarea de paradigmă care a avut loc în presa europeană și implicit în presa românească odată cu progresele tehnicii fotografice și a generalizării metodelor de fotoreproducere mecanică a imaginilor în presă. La începutul secolului XX, ilustrația fotografică a devenit o prezență consistentă în presa ilustrată. Tehnica tipografică s-a adaptat la noile cerințe, marile case de editură sau trusturi de presă au dotat tipografiile lor cu tehnica necesară, iar fotografia a fost acceptată pe deplin ca mijloc de ilustrare în presă. Acesta a fost momentul în care au fost concepute și lansate primele publicații de presă ilustrate în întregime fotografic. Nevoia de ilustrație, chiar dacă la început a fost acoperită și de fotografii amatori, a dus la apariția unui nou tip de fotograf profesionist, fotograful de presă.

Presa ilustrată din România ajunsese, în jurul anului 1910, să aibă câteva publicații remarcabile care foloseau ilustrația fotografică cu preponderență. Dintre acestea, cele mai importante au fost: *Revista Automobilă*, lansată în 1906, aflată sub patronajul lui Ioan Cămărășescu, *Gazeta Ilustrată*, care apare din 1911, condusă de Mihail Papamihailopol, *Ilustrațiunea Română* (director proprietar S. A. Moiesescu), *Ilustrațiunea. Revistă lunară enciclopedică* (director-fondator locot.-colonel Constantin L. Botez din geniu).

Creatorii de presă ilustrată românească au adoptat strategiile disponibile ale timpului, pentru a asigura corespondențe fotografice de la evenimentele relatate în presă, politice, sociale, culturale sau sportive. O parte dintre conducătorii acestor reviste, în funcție de specificul lor, au folosit serviciile unor fotografi cunoscuți din epocă, fotografi de studio mai ales, care au acceptat să documenteze vizual evenimentele momentului pentru anumite publicații, în schimbul unei publicități preferențiale. Pentru corespondențele din străinătate, publicațiile foloseau fotografiile furnizate de agențiile străine sau, în măsura posibilităților, aveau grijă să-și găsească un corespondent local, amator sau profesionist.

În analiza asupra fotografiei de presă publicată în această perioadă a devenit evidentă existența a mai multor categorii de furnizori de imagini: fotografii profesioniști, marile ateliere fotografice care au fotografiat și pentru presă și fotografii amatori. Pentru fiecare categorie în parte, am radiografiat activitatea în paginile presei a celor mai importante nume, care au avut o prezență considerabilă.

În subcapitolul unu am analizat prezența principalilor fotografi profesioniști care au activat până în 1916 în presa românească, urmărind în măsura în care a fost posibil oferirea unor date biografice. Primul fotograf profesionist analizat a fost Iosif Berman. Am urmărit fotografiile publicate în *Gazeta Ilustrată*, *Adevărul*, *Dimineața*, *Ilustrațiunea Română*, *Ilustrațiunea. Revistă lunară enciclopedică* și am identificat câteva fotografii ale sale preluate de presa franceză în 1915 și 1916. Uitându-ne la evoluția artei sale fotografice, vom constata că Berman și-a format stilul propriu încă din primii ani de activitate, iar în următoarea etapă de reporter de presă a carierei sale, cea interbelică, el a rafinat acest limbaj.

C. Ulrich este încă un exemplu de fotograf de presă uitat. A debutat în 1912 în *Gazeta Ilustrată* iar între 1914 și 1916 a fost fotograful cu cea mai consistentă prezență în paginile revistei. Aproape tot anul 1915, din ianuarie până în noiembrie a fost singurul fotograf al *Gazetei Ilustrate*. Din noiembrie 1915 a început parteneriatul cu Iosif Berman semnând împreună numeroase fotografii apărute în presă.

La sfârșitul anului 1913, un nou fotograf va ilustra cu fotografiile sale, câteodată numere întregi, *Gazeta Ilustrată* – Gh. Ispas. Gh. Ispas, asemeni lui C. Ulrich, pare să fi pornit colaborarea cu *Gazeta* prin câteva fotografii trimise în calitate de fotograf amator. Din noiembrie 1913 până la începutul anului 1915 Ispas a avut o colaborare constantă și consistentă în paginile revistei.

În subcapitolul doi am analizat o altă categorie de fotografi, fotografiile amatori. Titulatura de fotograf amator a apărut în paginile presei ilustrate românești desemnând fotografii de ocazie care se aflau la locul unui eveniment cu aparatul de fotografiat, făceau fotografii pe care le trimiteau spre publicare unei reviste. Aceasta putea să fie o experiență unică sau ocazională, dar, în anumite cazuri, unii fotografi amatori deveneau colaboratori constanți ai uneia sau mai multor publicații, fără să fie însă angajați. Pentru cercetarea noastră, câteva nume s-au dovedit relevante prin specificul fotografiei pe care l-au practicat, fotografie de eveniment monden sau fotografie sportivă, acordându-le din acest motiv o atenție mai mare.

Activitatea lui Georges E. Grant (6 septembrie 1860 – 18 martie 1924) ca fotograf de presă, creator și animator de presă ilustrată în România în La Belle Époque este necunoscută istoriei fotografiei de presă de la noi. Prin activitatea sa de fotograf, a urmărit îndeosebi viața sportivă, începuturile aviației de la noi, cursele de automobile. Provenind dintr-o familie din elita societății a participat și a fotografiat numeroase partide de vânătoare. Chiar dacă a activat sub

titulatura de fotograf amator sau de colaborator al publicațiilor ilustrate de la noi, George Grant a fost în fapt un adevărat fotograf de presă care nu rata evenimentele politice, culturale, sportive mai ales, dar și pe cele mondene pe care le ilustra pentru cititori.

În *Revista automobilă*, între 1909 și 1912, în 19 numere, subiectele sportive și cele care reflectau aeronautica românească au fost ilustrate cu fotografiile a doi fotografi Negel, Dumitru Negel și George Negel. Am considerat oportună analiza fotografiilor celor doi fotografi Negel, pentru că au fost doi pionieri ai fotografiei de aviație și de sport de la noi.

Fotografia de presă practică de atelierele fotografice din București și din țară a fost analizată în subcapitolul patru.

Fotograf cunoscut la începutul secolului XX și pionier al cinematografului în România, Ion Voinescu a avut și o prezență importantă în presa ilustrată românească. Pe lângă alte prezențe ocazionale în *Gazeta Ilustrată*, *Revista Automobilă*, *Ilustrațiunea Română*, *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, *Flacăra* cu fotoreportaje și fotografie de arhitectură cea mai interesantă contribuție a fost cea de corespondent de război în Războiul balcanic din 1913 fotografiile sale fiind publicate în *Actualitatea* lui Leon Ascher în 1913 și 1914.

Activitatea atelierului Julietta al cărui proprietar și fotograf a fost Adolf Klingsberg a fost urmărită în presa ilustrată relevându-se o fațetă nouă a activității sale pe lângă cea cunoscută de fotograf de studio. Fotografiile lui Klingsberg reproduse în presa ilustrată românească până în 1919 au fost adesea portrete ale membrilor Familiei Regale și ale elitelor românești și străine care i-au pozat pentru portrete oficiale. Însoțind Familia Regală la diverse evenimente în țară și în străinătate, fotografii *Juliettei* a îndeplinit, chiar dacă pentru scurt timp, și rolul de fotograf de presă. A publicat în *Minerva*, *Revista Automobilă*, *Ilustrațiunea Română*, *Actualitatea*, *Gazeta Ilustrată*. În decembrie 1916, după ocuparea Capitalei de către trupele Triplei Alianțe, Adolf Klingsberg a rămas în București și a publicat ocazional în presa ilustrată germană editată la aici, sub numele de Foto Klingsberg.

Hr. Duratzo, fotograf de origine macedo-română, activ în primele două decenii ale secolului XX, a abordat, în activitatea sa, așa cum cercetarea de față a relevat, genuri fotografice diverse: fotografia cu tematică artistică, fotoreportajul și fotografia publicitară. În 1913 a făcut parte din corpul de corespondenți de presă care au însoțit armata română în campania din Bulgaria, în timpul Războiului Balcanic, încercând astfel și experiența fotografiei de război.

Dintre fotografiile din provincie am semnalat activitatea lui George Makşay din Galaţi, Marco Klein din Brăila şi N. Ioanid din Constanţa, Z. Weiss din Iaşi care consemnau vizitele Familiei Regale în localităţile lor şi alte evenimente locale.

În subcapitolul cinci am analizat activitatea atelierelor fotografice ale trusturilor de presă, cele de la *Dimineaţa*, *Adevărul* şi *Minerva*. Nu toate publicaţiile ilustrate îşi permiteau să angajeze fotoreporteri cu caracter permanent, aşa cum proceda *Gazeta Ilustrată*. Din motive de convenienţă practică şi financiară, erau utilizate şi clişee produse de marile trusturi de presă care aveau fotoreporteri şi ateliere zincografice unde acestea erau produse, aşa cum era trustul de la *Adevărul*.

Un subcapitol aparte, subcapitolul şase, a fost alocat prezentării principalelor periodice ilustrate de la noi până în 1916. Una dintre cele mai interesante reviste ilustrate exclusiv fotografic apărute până la intrarea României în război a fost *Revista Automobilă*. Chiar de la început, aceasta s-a axat pe tematica sportivă, fiind şi promotoarea unor sporturi exclusiviste la noi la acel moment, automobilismul şi aviaţia; unii dintre fotografiile care au ilustrat paginile sale proveneau din rândurile celor care practicau aceste sporturi. *Gazeta Ilustrată* a creat şi dezvoltat un corp de reporteri fotografi şi de corespondenţi locali, profesionişti sau amatori, şi a creat un model de publicaţie ilustrată care în perioada interbelică a fost continuat cu succes de *Realitatea Ilustrată*. Am acordat o pondere însemnată modului în care această publicaţie a ilustrat participarea armatei române în Războiul balcanic din 1913 analizând fotografiile şi atelierelor care au avut corespondenţi de front în acest conflict.

După 1910 s-a căutat o formulă autohtonă de presă ilustrată care să reflecte viaţa politică, socială şi culturală a ţării, dar care să imite, ca formulă grafică şi vizuală, marile periodice europene. Această nouă presă ilustrată va avea o ilustraţie fotografică bogată şi va publica cu preponderenţă fotografie românească. Modelul acestor publicaţii a fost *L'Illustration*-ul parizian. Dincolo de imitaţia la nivel grafic, al dimensiunilor, al designului paginilor, este de remarcant saltul pe care aceste publicaţii l-au făcut în noua paradigmă de presă ilustrată. Ilustraţia fotografică nu s-a limitat la publicarea de portrete, ci a făcut şi saltul către fotoreportaj. O caracteristică a acestor publicaţii este că, atunci când au pornit, au avut un caracter mai ales cultural, iar după 1913, de la campania armatei române în Bulgaria şi în perioada de neutralitate după izbucnirea Primului Război Mondial (1914-1916), ponderea subiectelor s-a schimbat, evenimentele de actualitate devenind preponderente. *Ilustraţiunea Română* a apărut constant

între 1911-1916 este una dintre publicațiile analizate, continuând cu *Ilustrația. Revistă enciclopedică ilustrată*, care a avut o apariție neregulată între 1911 și 1913, sub conducerea lui Christea I. Simionescu.

În ultimul subcapitol am prezentat o categorie aparte a fotografiei de presă, accidente, catastrofele și faptul divers așa cum le-am identificat încă din 1899 în presa românească.

Ultimul capitol intitulat *Presa ilustrată și fotografia de presă în România în Primul Război Mondial* este împărțit în două subcapitole. Presa ilustrată și fotografia de presă în perioada de neutralitate tratează modul în care presa românească a reflectat realitățile războiului prin imagini, fotografii și ilustrații, preluate cu preponderență din presa ilustrată europeană. Prin intermediul imaginilor din presă, s-a purtat un adevărat război al propagandei care urmărea influențarea opiniei publice. În România presa cotidiană, atât din Capitală, cât și din provincie, ilustra știrile și comunicatele militare privind situația frontului și evoluția politică din țară și străinătate prin intermediul portretelor conducătorilor armatelor beligerante sau ale oamenilor politici ai momentului sau imagini, vederi ale orașelor aflate pe linia frontului. Presa ilustrată reușea să publice un număr semnificativ mai mare de imagini decât presa cotidiană, în condițiile în care procurarea materialelor tipografice întâmpina dificultăți serioase. Prin intermediul ilustrațiilor și fotografiilor erau prezentate publicului scene de război, din toate zonele de conflict militare, orașe și monumente distruse, drame ale răniților și refugiaților. Am analizat ilustrația fotografică din periodicele ilustrate editate după începerea războiului în 1914: *Războiul popoarelor. Cronica evenimentelor anului de sânge 1914, Săptămâna războiului* dar și din publicațiile deja consacrate precum *Gazeta Ilustrată și Ilustrațiunea Română*. Din categoria publicațiilor de propagandă vizuală ale Triplei Alianțe ne-a atras atenția *Curierul războiului*, apărut la Berlin dar distribuit și la București.

Al doilea subcapitol tratează . presa ilustrată și fotografia de presă în România în timpul ocupației germane (1916-1918). După ocuparea României de către trupele Triplei Alianțe, noile organe de presă instituite de autoritățile de ocupație au funcționat și au folosit, în București, dar și în țară, redacțiile și tipografiile publicațiilor care își încetaseră apariția. În București, la sediul și tipografia din strada Sărindar nr. 9, unde funcționase până la ocupație ziarul *Adevărul*, a început să funcționeze, din 12 decembrie 1916, *Bukarester Tagblatt*, cu versiunea în limba română *Gazeta Bucureștilor*, cotidian care era principalul mijloc de comunicare în rândul populației a ordonanțelor autorității militare. În aceeași locație vor funcționa revista ilustrată, în

limba română, *Săptămâna Ilustrată* și săptămânalul ilustrat, în limba germană, *Romänian in Wort un Bild*. Toată presa care a apărut în această perioadă s-a aflat sub controlul strict al cenzurii instituite de administrația militară germană. Am analizat discursul vizual exprimat prin fotografie care avea rolul de susținere a propagandei germane în România în periodicele de limbă română *Săptămâna Ilustrată* și *Scena* și în periodicele de limbă germană *Romänian in Wort un Bild*, *Putna Zeitung Bilder Beilage*, editat la Focșani de Divizia 89 de infanterie germană și publicația ilustrată a Armatei a 9-a Germană *Kriegs-Zeitung 9. Arme-Bilder Beilage*, apărută între anii 1917-1918. Chiar dacă fotografiile sunt instrumentul propagandei germane, ele pot fi citite utilizând mai multe filtre de lectură. O primă lectură este cea oferită de politica de propagandă a revistei și se concentrează pe textul de prezentare a imaginii. O altă se face analizând imaginea fotografiată, această lectură dovedindu-se a fi de multe ori într-un contrast evident cu prima lectură.

Presa ilustrată care a apărut imediat după încetarea războiului a fost tratată în ultimul subcapitol. Dintre publicațiile ilustrate care au apărut în cursul anului 1919, am ales să prezentăm *Ilustrațiunea Armatei*, pentru că în această publicație au fost publicate multe dintre fotografiile realizate de Serviciul Fotografic al Armatei între 1916 și 1918.

V. Concluzii

Fotografia de presă din România între 1860-1919 este un capitol al istoriei fotografiei românești aproape nedeschis. . Credem că lucrarea de față deschide acest capitol, oferind, prin instrumentele și cercetarea întreprinsă, o imagine mult mai bine conturată asupra acestui domeniu și aduce în atenție câteva nume de fotografi a căror activitate a marcat începuturile fotojurnalismului de la noi.

Pornind de la primii fotografi care au avut fotografii publicate în presa românească și europeană, Carol Szathmári și Franz Duschek, am urmărit să identificăm fotografii activi în presa de la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX și pe cei care constituie prima generație de fotografi de presă care au publicat în presa ilustrată și cotidiană din România între 1906-1916.

Până la nașterea fotografului de presă, a fotografului profesionist angajat al unei publicații, fotografului de studio și fotografilor amatori le-a revenit misiunea de a oferi presei imagini care ilustrau evenimentele timpului. Această etapă de tranziție a fost parcursă și în presa

românească. Am urmărit astfel să identificăm prezența fotografiei în paginile presei ilustrate în această perioadă, cei mai importanți fotografi, tipul de fotografie practicat, ponderea și politica de utilizare a ilustrației fotografice. Analiza fotografiilor din presa ilustrată completează imaginea despre activitatea și opera multor fotografi care au activat în această perioadă, mulți dintre ei fiind cunoscuți în special pentru fotografia de studio.

O altă concluzie a acestei lucrări își are rădăcina în forța inexorabilă a trecerii timpului și a vicisitudinilor istoriei: pierderea surselor de memorie. Cea mai mare parte din aceste fotografii apărute în presa ilustrată românească, mai ales cele care se încadrează în genul fotoreportajului, sunt, prin forța întâmplărilor, singurele care ne-au rămas. Conform practicii redacțiilor, erau selectate, spre publicare, doar o parte din fotografiile luate de fotograf la un eveniment. Ce s-a întâmplat cu celelalte fotografii care nu au fost publicate, cum arătau ele nu putem ști, arhivele acestor publicații nemaifiind astăzi disponibile. Acei mulți fotografi profesioniști și amatori care au furnizat cea mai importantă parte a materialului fotografic publicat în presa ilustrată și cotidiană românească între anii 1906-1919 au rămas, în cea mai fericită situație, cunoscuți doar cu numele. Opera unor fotografi care și-au continuat cariera după război, cum este cazul lui Iosif Berman, poate fi cunoscută azi tocmai pentru că au lucrat la mari publicații, la *Adevărul* în cazul lui, cu fototeci foarte mari care au supraviețuit dezmembrărilor sistematice.

Bibliografie

Fonduri arhivistice

Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Suceava, Fond Primăria Comunei Burdujeni. Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Suceava, Fond Liceul Ștefan cel Mare.

Direcția Arhivelor Naționale Centrale, Fond Președinția Consiliului de Miniștri. Cabinet.

Direcția Arhivelor Naționale Centrale, Fond Societatea de Cultură macedo-română.

Biblioteca Națională a României, Colecții Speciale, Arhiva Istorică, Fond General Al. Socec.

Fondul de fotografii al Bibliotecii Naționale a României, Colecții Speciale, Cabinetul de fotografii.

Almanahuri și albume

Almanahul Ilustrat 1909, Editura G. A. Tacid, București, 1908.

Almanahul artistic pe anul 1900, Typ. M. Rădulescu, București, [1900].

Almanah literar și ilustrat, Editura și executarea Stabilimentul grafic Socecu & Teclu, 1886 – 1887.

Almanahul Graficei Române, Editura Grafica Română, Craiova, 1926 – 1930.

Almanahul dicționar al presei din România și a celei românești de pretutindeni, Imprimeria Fundației Culturale „Principele Carol”, București, 1926.

Filip, G. (editor), *Almanahul Minerva*, Editura și Institutul de Arte Grafice Minerva, București, 1899 – 1916.

Filip, G. (editor), *Almanah tipografic*, București, 1897 – 1904.

Iordache, Teodor (editor), *Albumul Galaților 1935-1936*, Tipografia Bucovina, Galați, [1935].

Albumul lucrărilor mai principale proiectate și executate de Serviciul de studii și construcțiuni al Ministerului de Lucrări Publice, Arte Grafice C. Ghiulea, București, 1903.

Anuare

Anuarul presei române și al lunei politice, București, 1908-1912.

Toneghin, M., Varvara, Bogdan, *Anuarul general al Editurii și librăriei românești*, [s.l.], 1937.

Toneghin, M., L. Ritzler, Bogdan Varvara, *Anuarul general al Industriei grafice din România*. Sindicatul patronilor din artele grafice, București, 1938.

Anuarul Bucurescilor pe 1885, Tipografia „Românul” Carol Göbl, Bucuresci, 1885.

Anuarul Bucurescilor pe 1890-91, Editura Lito-Tipografiei Carol Göbl, Bucuresci, 1890.

Anuarul Bucurescilor pe 1892-93, Editura Lito-Tipografiei Carol Göbl, Bucuresci, 1892.

Anuarul Bucurescilor pe anul 1895, Lito-Tipografia Carol Göbl, Bucuresci, 1895.

Göbl, Carol, *Anuarul Bucurescilor pe anul 1904*, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, Bucuresci, 1904.

Mărgăritescu, M., Dimopol, Christian, *Anuarul ilustrat al armatei române pe anul 1899*, Stabilimentul grafic I. V. Socec, București, 1899.

Anuarul lunei comerciale și industriale. Portrete și biografii, Noua Tipografie „Trajan”, București, 1909.

Anuarul general al industriei grafice din România, Sindicatul patronilor din artele grafice, București, 1938.

Annuaire du commerce et de l'industrie photographiques, Aux Bureaux de la Photo-Revue, Annaires Charles Mendel, Paris, [1902] .

Calendare

Calendarul Lumea Ilustrată, București, 1903.

Calendarul Minervei, București, 1899-1916.

Calendarul revistei Lumea ilustrată pe anul 1895, Editura Librăriei I. G. Herz, București, 1895.

Calendarul „Răsboiul popoarelor” pe anul 1916, Editura I. G. Herz, București, 1916.

Periodice ilustrate, Cotidiene și Suplimente

Actualitatea. Revistă enciclopedică, București, 1898-1899.

Actualitatea, București, 1913-1916.

Adevărul, București, 1908.

Adevărul de joi, București, 1898-1899.

Calafatul, Calafat, 1914.

Carmen, București, 1898-1901.

Curierul războiului, Berlin, 1914-1915.

Dorobanțul, București, 1877-1878.

Excelsior, Paris, 1910-1916.

Flacăra, București, 1911-1916.

Gazeta artelor, București, 1902-1904.

Gazeta Ilustrată, București, 1911-1916.

Gazeta săteanului, Râmnicu Sărat, 1894-1895.

Ilustrația. Revistă enciclopedică ilustrată. București, 1912-1913.

Ilustrațiunea. *Jurnal universal*, București, 1860-1861.

Ilustrațiunea. Supliment la ziarul *Țara*, București, 1895.

Ilustrațiunea armatei, București, 1919.

Ilustrațiunea națională. Revistă lunară științifică, literară, artistică, ilustrată, București, 1912-1914, 1915-1916.

Ilustrațiunea Română, București, 1891-1892.

Ilustrațiunea Română, București, 1901.

Ilustrațiunea Română, București, 1911-1916.

Illustrirte Zeitung, Leipzig, 1860-1861, 1877-1878.

L'Illustration, Paris, 1858-1861, 1877-1878.
Kriegs-Zeitung 9. Armee-Bilder Belaige, Focșani, 1916-1918.
Le Miroir, Paris, 1914-1918.
Le Monde Illustré, Paris, 1859-1890.
Lumea nouă literară ilustrată, București, 1895-1897.
Lumea nouă literară și științifică, București, 1896-1897.
Lumea ilustrată, București, 1894-1896.
Minerva, București, 1908-1916.
Minerva literară ilustrată, București, 1913-1914.
Peleşul. Ziar ilustrat, București, 1884.
Peleşul, București, 1887.
Pelișorul, București, 1905.
Putna Zeitung, Focșani, 1916-1918.
Răsboiul Românismului, București, 1913.
Răsboiul nostru și Răsboiul popoarelor, București, 1916.
Răsboiul popoarelor, București, 1914-1916.
Resboiul, București, 1877-1878.
Reporterul Moșilor, București, 1904.
Revista automobilă, București, 1906-1916.
Revista Fotografică Română, București, 1934-1940.
Revista Nouă, București, 1887-1895.
România ilustrată, București, 1900-1902.
Rumänien in Wort und Bild, București, 1917-1918.
Roumanie Illustrée (La), București, 1897.
Săptămâna, Râmnicul Sărat, 1915-1916.
Săptămâna ilustrată, București, 1893.
Săptămâna ilustrată, București, 1917-1918.
Trebuinciosul, București, 1887-1888.
Universul, 1906-1916.
Universul Ilustrat, București, 1893-1895.
Universul literar săptămânal, București, 1889-1893.

Vatra: Foaie Ilustrată pentru familie, București, 1894-1896.

Lucrări generale

Călăuza oficială și catalogul expozițiunii autorizat de Comisariatul General, Atelierele Grafice Socec & Co., București, 1906.

Badea Păun, Gabriel, *Carmen Sylva – uimitoarea regină Elisabeta a României*, ediția a 4-a revăzută și adăugită, Humanitas, București, 2010.

Blondel, Yvonne, *Jurnal de război. 1916-1917. Frontul de sud al României*, Institutul Cultural Român, București, 2005.

Bulei, Ion, *Viața cotidiană în timpul lui Carol I*, Editura Tritonic, București, 2004.

Idem, *Lumea românească la 1900*, vol. I, Editura Fundației PRO, București, 2004.

Idem, *Lumea românească la 1900*, vol. II, Editura Fundației PRO, București, 2006.

Buluță, Gheorghe, *Scurtă istorie a editurii românești*, Editura Enciclopedică, București, 1996.

Dragu Dimitriu, Victoria, *Alte povești ale doamnelor și domnilor din București*, Editura Vreamea, București, 2006.

Duca, I. G., *Amintiri politice*, vol. II, Ion Dumitru-Verlag, Munchen, 1981, p. 7-8.

Ionescu, Adrian-Silvan, *Mișcarea artistică oficială în România secolului al XIX-lea*, Editura Noi Media Print, București, 2008.

Ionițiu, Nicolae Th., *Istoria editurii românești*, Editura Cartea românească, București, 1943

Iuca, Simion A., *Gravura. Vocabular de termeni tehnici*, Uniunea Artiștilor Plastici. Artis – Agenția de Publicitate, București, 1991.

Opreșcu, George, *Grafica românească în secolul al XIX-lea*, vol. 1, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, București, 1942.

Stoiciu, Florin, *Tehnici și maniere în gravură*, Editura Polirom, Iași, 2010.

Popa, Bogdan, *Comerțul cu carte în România: proiect național și proiect economic (a doua jumătate a secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)*, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2015.

Popescu, Toader, *Proiectul feroviar românesc (1842-1916)*, Editura Simetria, București, 2014.

Predescu, Lucian, *Enciclopedia Cugetarea*, manuscris completat până în ultimii ani de viață, aflat la Biblioteca Națională a României, Colecții Speciale, Cabinet Manuscrise.

Tudorancea, Radu, *Frontul de acasă. Propagandă, atitudini și curente de opinie în România Primului Război Mondial*. Ediția a doua, revăzută și adăugită, Editura Eikon, București, 2016.

Teze de doctorat

Boțoghină, Cristina, *Neamul Goleștilor: Cinci veacuri în slujba patriei. Politică, cultură și viață cotidiană la conacul Goleștilor*, (teză de doctorat, sub conducerea prof. univ. dr. Adrian-Silvan Ionescu, București, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, 2017).

Gervais, Thierry, *L'Illustration photographique. Naissance du spectacle de l'information (1843-1914)*, (teză de doctorat, Paris, École des Hautes Études et Sciences Sociales, 2007, disponibilă on line: <http://issuu-download.com/print.php?documentId=080421150639-e7969c18ffb54137b2267eeb10007038&count=49>, accesată 15.03.2010).

Publicații de specialitate

Istoria fotografiei. Lucrări de specialitate

La grande encyclopédie : inventaire raisonné des sciences, des lettres et des arts. Tome 25. Paris, 1885-1902, p. 945 articolul despre paniconografie.

Szathmári, pionier al fotografiei și contemporanii săi, coordonarea volumului, prefață și cronologie de Adrian-Silvan Ionescu, Editura Oscar Print, București, 2014.

Bajac, Quentin, *The invention of photography. The first fifty years*, Thames & Hudson, London, 2002.

Boisjoly, François, *Répertoire des photographes parisiens du XIXe siècle*, Les Éditions de l'Amateur, Paris, 2009.

Bălănescu, Ion (locotenent), *Probleme de fotografie*, Tipografia Speranța, București, 1906.

Cartier-Bresson, Anne (coord.), *Le vocabulaire technique de la photographie*, Marval/Paris Musées, 2008.

Clarke, Graham, *The photograph*, Oxford University Press, London, 1997.

Coe, Brian, *Le premier siècle de la photographie*, Filipacchi-Denoel, Paris, 1977.

Coe, Brian; Howard-Booth, Mark, *A guide to early photographic processes*, London, 1983.

Cordea, G. V., *Tratat de fotografie conținând un studiu metodic sumar asupra aparatelor și diferitelor operațiuni fotografice, metode noi, perfecționări*, Tipografia Curții Regale F. Göbl, București, 1895.

Çizgen, Engin, *Photography in the Ottoman Empire (1839-1919)*, Haşet Citabevi, İstambul, 1987.

Dewitz, Bodo von (Edit.), Lebeck Robert (concept și selecție), *KIOSK 1839-1973. A history of photojournalism*, Kiosk: eine Geschichte der Fotoreportage (cat. expo.), Stadt Köln, Museum Ludwig/Agfa-Foto-Historama, Seidl, 2001.

Dehan, Thierry, Sénéchal, Sandrine, *Guide de la photographie ancienne*, 2e edition, Éditions VM, Groupe Eyrolles, Paris, 2008.

Duschek, Franz, *Albumul Pittoresc al României*. Culegere de tablouri reprezentând cele mai interesante regiuni, orașe, opere de artă din timpurile vechi și noi, scene din viața poporului, tipuri și costume românești, publicată după fotografiile de Franz Duschek, fotograf din București. Text prelucrat după profesorul Gr. G. Tocilescu. Editura Franz Duschek în București. Pentru Germania și Austr-Ungaria August Dieckmann în Lipsca, 1896.

D. R., *Fotografia. Călăuza fotografului amator*, Editura Drogueriei Române, București, [1896].

Elliott, David (editor), *Photography in Russia (1840-1940)*, Thames and Hudson, London, 1992.

Edwards, Steve, *Photography. A very short introduction*, Oxford University Press, New York, 2006.

Freund, Gisèle, *Photography & Society*, David R. Godine, Publisher, Boston, 1980.

Frizot, Michel (edit.), *A new history of photography*, Könemann, 1999.

Gernsheim, Helmut; Gernsheim, Alison (in colab. with), *The history of photography, from the camera obscura to the beginning of the modern era*, Thames and Hudson, London, 1969

Hacking, Juliet (general editor), *Photography. The whole story*, Thames&Hudson, London, 2012.

Hodgson, Pat, *Early war photographs*, Osprey Publishing, Oxford, 1974.

Hood, Jean, *War correspondent. Reporting under fire since 1850*, Lyons Press, 2012.

Ionescu, Adrian Silvan, *Artă și document*, Editura Meridiane, București, 1990.

Idem, *Cruce și semilună. Războiul ruso-turc din 1853-1854 în chipuri și imagini*, Editura Biblioteca Bucureștilor, București, 2001.

Idem, *Penel și sabie. Artiști documentariști și corespondenți de front în Războiul de Independență (1877-1878)*, Editura Biblioteca Bucureștilor, București, 2002.

Idem, *Războiul cel Mare: fotografia pe frontul românesc: 1916-1919: album de fotografie*, Editura Institutului Cultural Român, București, 2014.

Jeffrey, Ian, *Photography. A concise history*, Thames & Hudson, London, 1981, reprinted 2010.

Lacan, Ernst, *Esquisses photographiques à propos de l'Exposition Universelle et de la guerre d'Orient*, Éditeur Grassart, Paris, 1856.

Lenman, Robin (edit.), *The Oxford Companion to the Photograph*, Oxford University Press, London, 2005,

Nadar, Félix, *Când eram fotograf*, Editura Compania, București, 2001.

Newhall, Beaumont, *The history of photography from 1839 to the present*. Completely revised and enlarged edition, The Museum of Modern Art, New York, 1982, Fifth Edition, twelfth printing, 2012.

Peres, Michael R., (Editor-in-Chief), *Focal Encyclopedia of Photography. Digital Imaging, Theory and Applications, History and Science.*, Fourth Edition, Elsevier, Amsterdam, Boston, Heidelberg, London, New York, Oxford, Paris, San Diego, San Francisco, Singapore, Sydney, Tokyo, 2007.

Rosenblum, Naomi, *A world history of photography*, third edition, Abbeville Press Publishers, New York, London, Paris, 1997.

Săvulescu, Constantin, *Cronologia ilustrată a fotografiei din România. Perioada 1834-1916*, Asociația Artiștilor Fotografi, București, 1985.

Todireanu, Anca Beatrice (coord.), Constantin, Cătălin D. (editor), *România lui Iosif Berman/Iosif Berman's Romania*, Asociația România Culturală, București 2015.

Țutui, Marian, *Frații Manakia și imaginea Balcanilor*, Editura Noi Media Print, București, 2009.

Wandelmann, Leon, *Manual practic de fotografie*, Tipografia Horia Carp & Marinescu, București, 1911.

Articole

Bann, Stephen, *Photographie et reproduction gravée*, în: „Études photographiques”, 9 Mai 2001, 2008, disponibil la <http://etudesphotographiques.revues.org/index241.html>. Consultat la 09 oct 2009.

Bădescu, Emanuel și Godorogea, Ștefan. *Carol Popp de Száthmari fotograf*, în: „Revista Muzeelor și Monumentelor – Muze”, nr. 6/1983.

Bădescu, Emanuel și Costinescu, Petre. *Imagini inedite din Războiul Crimeii*, în: „Revista Muzeelor și Monumentelor – Muze”, nr. 1/1986.

Brezianu, Barbu, *Szathmari, primul fotograf de război*, în: „Arta”, nr. 3/1992.

Bruno, David, *La photographie de presse dans les cadres du chercheur*, în: „Études de communication”, nr. 25/2002, disponibil la <http://edc.revues.org/index657.html>, consultat la 05 sept 2009.

Docea, Vasile, *O altfel de dinastie: fotografiile Carrez-Hild-Makşay*, în: Vasile Docea, *Străinii de-alături. Explorări în istoria minorităților și a comunicării interculturale*, Editura Universității de Vest, Timișoara, 2006, p. 111-114.

Dumitran, Adriana (coord. și pref.), *Iosif Berman, maestrul fotoreportajului românesc interbelic*, catalog de expoziție, Editura Bibliotecii Naționale a României, 2013.

Idem, *Iosif Berman, maestrul fotoreportajului românesc interbelic*, în: „Revista Bibliotecii Naționale a României”, nr. 2/2013.

Idem, *Arta fotografică a lui Iosif Berman*, în: „Studii și Cercetări de Istoria Artei”, tom 4 (48), Editura Academiei Române, 2014.

Gretton, Tom, *Le statut subalterne de la photographie. Étude de la présentation des images dans les hebdomadaires illustrés (Londres, Paris, 1885-1910)*, în: „Études photographiques”, 20 Juin 2007, disponibil la <http://etudesphotographiques.revues.org/index927.html>. Consultat la 09 oct 2009.

Ignat, Șt., *Un precursor al reportajului fotografic în țara noastră: Iosif Berman*, în: „Adevărul”, anul 60, nr. 16692, 17 octombrie 1946, p. 2.

Lugon, Olivier. *La photographie des typographes*, în: „Études photographiques”, 20 Juin 2007, disponibil la <http://etudesphotographiques.revues.org/index1182.html>. Consultat la 09 oct 2009.

Ionescu, Adrian-Silvan, *Fotografia – sursă pentru portretele unor personalități politice din secolul al XIX-lea multiplicat prin gravare sau litografiere*, în „Revista de Istorie Socială”, nr. 1, Fundația Culturală Română, Centrul de Studii Românești, Iași, 1996.

Idem, *Începuturile fotografiei etnografice din România*, în „Revista Muzeelor”, nr. 1/1991, p. 51-62.

Idem, *Photographers in Romania 1840-1940/Fotografi în România 1840-1940*, în „Muzeul Național”, vol. XX, 2008, p. 45-70.

Gruia, I., *I. Berman*, în: „Libertatea”, anul II, nr. 343, 5 octombrie 1945, p. 2.

Popescu, Ioana, *Iosif Berman – a photo-album*, supliment of „Martor”, The Museum of the Romanian Peasant Review, nr. 3, 1988, București.

Renié, Pierre-Lin, *De l'imprimerie photographique à la photographie imprimée*, în: „Études photographiques”, 20 Juin 2007, accesibil la <http://etudesphotographiques.revues.org/index925.html>. Consultat la 09 oct 2009.

Schaaf, Larry J., *Silver from sunshine: the photographic world of Szathmari*, în „Szathmári, pionier al fotografiei și contemporanii săi”, coord. volumului, prefață și cronologie Adrian-Silvan Ionescu, Editura Oscar Print, București, 2014, p. 36-55.

Silvian, Gr., *Un artist al obiectivului: I. Berman*, în: „Ultima ora, ziar ilustrat de informațiuni”, an II, nr. 313, 4 octombrie 1945, p. 2.

Șerbănescu, Horia Vladimir, *Carol Száthmari fotograf militar*, în „Szathmári, pionier al fotografiei și contemporanii săi”, coord. volumului, prefață și cronologie Adrian-Silvan Ionescu, Ed. Oscar Print, București, 2014, p. 73-74.

Thierry Gervais, *D'après photographie*, în „Études photographiques”, 16 mai 2003, accesibil on line la <http://etudesphotographiques.revues.org/index303.html>, accesat la 22 octombrie 2009.

Istoria presei

Lucrări de specialitate

Arta și tehnica grafică, Buletinul Imprimeriilor Statului. Caietul 3, martie 1938, s.l.

Idem. Caietul special 4-5, iunie-septembrie 1938, s.l.

Idem. Caietul 6, decembrie 1938 – martie 1939, s.l.

Idem. Caietul 7, iunie 1939, s.l.

Idem. Caietul 11, martie-iunie 1940, s.l.

Idem. Caietul 13, septembrie-decembrie 1940. s.l.

Adevărul 1888-1913. 25 de ani de acțiune. s.l., s.a

Albert, Pierre, *Istoria presei*, Institutul European, Iași, 2002.

Antip, Constantin, *Contribuții la istoria presei române*, Uniunea Ziariștilor din RPR, București, 1964.

Idem, *Istoria presei române*, Academia Ștefan Gheorghiu, București, 1979.

Antonovici, I.; Crețu. Gr., *Tipografiile, xilografiile, librăriile și legătorile de cărți din Bârlad*, Imprimeria Statului, București, 1909.

Bacot, Jean-Pierre, *La presse illustrée au XIX-e siècle. Une histoire oubliée*, Presses Universitaires de Limoges, 2005.

Beegan, Gerry, *The mass image. A social history of photomechanical reproduction in Victorian London*, Palgrave Macmillan, Houndmills, Basingstoke, Hampshire and New York, 2008.

Charle, Christophe, *Le siècle de la presse (1830-1839)*, Éditions du Seuil, Paris, 2004.

Cretzulescu, Emanoil, *Originea presei. Presa în străinătate și în România*, F. Edit., București, 1887.

Hangiu, I., *Presa românească de la începuturi până în prezent. Dicționar cronologic. Vol. I 1790-1916*, Editura Comunicare.ro, București, 2008.

Idem, *Presa românească de la începuturi până în prezent. Dicționar cronologic. Vol. II 1917-1944*, Editura Comunicare.ro, București, 2008.

Gervais, Thierry, (in collaboration with Gaëlle Morel) *The making of the visual news. A history of photography in the press*, Bloomsbury, London, Oxford, New York, New Dehli, Sydney, 2017.

Ionescu, Carmen, *Agențiile de presă din România de la 1889 până astăzi*, Editura Tritonic, București, 2003.

Iorga, Nicolae, *Istoria presei românești*, Tipărită de Sindicatul ziaristilor din București, București, 1922.

Krannich, Iosif R. W., *Manual grafic. Noțiuni tehnice și practice pentru uzul elevilor și lucrătorilor în artele grafice*, Editura Cartea Românească, București, 1928.

Kuller, Hary, *Evrei din România. Breviar biobibliografic*, Editura Hasefer, București, 2008.

Marchandiau, Jean-Nöel, *L'illustration 1843/1944. Vie et mort d'un journal*, Bibliothèque historique Privat, 1987.

Marchiș, Adrian, *Din istoria presei românești. Graiul Maramureșului. Sighet, 1932-1940*, Editura Dragoș Vodă, Cluj Napoca, 2002.

Martin, Michèle, *Images at war. Illustrated periodicals and constructed nations*, University of Toronto Press Incorporated, Toronto, Buffalo, London, 2006.

Molin, Virgil, *Album memorativ cuprinzând biografia și portretele oamenilor de seamă din industria și arta tiparului*, Grafica Română, Craiova, 1926.

Idem, *Vocabularul tipografului român*, Editura Autorului, Craiova, 1923.

Idem, *Cartea tipografului, Vol. I.*, Editura Uniunii camerelor de muncă, București, 1939.

Idem, *Zincografia. Noțiuni de zincografie pentru tipografi*, Editura Scrisul românesc, Craiova, 1926.

Petcu, Marian, *Istoria jurnalismului și a publicității în România*, Editura Polirom, Iași, 2007.

Idem, *O istorie ilustrată a publicității românești*, Editura Tritonic, București, 2002.

Idem, *Istoria presei române*, Antologie, Editura Tritonic, București, 2002.

Idem, *Tipologia presei românești*, Institutul European, Iași, 2000.

Rad, Ilie, *Incursiuni în istoria presei românești*, Editura Accent, Cluj Napoca, 2008.

Gergeta Răduică, Nicolin Răduică, *Dicționarul presei românești (1731-1918)*, Editura Științifică, București, 1995.

Sîrghie, Anca, *Din istoria presei românești*, Editura Techno Media, Sibiu, 2004.

Șeicaru, Pamfil, *Istoria presei*, Editura Paralela 45, Pitești, 2007.

Vișinescu, Victor, *O istorie a presei românești*, Editura Victor, București, 2000.

Vrânceanu, Florica, *Un secol de agenții de presă românești (1889-1989)*, Editura Paralela 45, Pitești, Brașov, București, Cluj-Napoca, 2000.

Baiculescu, George, Răduică, Georgeta și Onofrei, Neonilă (descriere bibliografică), *Publicațiile periodice românești (ziare, gazete, reviste)*, tom II, Catalog alfabetic: 1907-1918, Supliment: 1790-1906, Editura Academiei R.S.R, București, 1969.

Articole

Ambroise-Rendu, Anne-Claude, *Du dessin de presse à la photographie (1878-1914): histoire d'une mutation technique et culturelle*, „Revue d'histoire moderne et contemporaine”, ianuarie-martie 1992, p. 6.

Bacot, Jean-Pierre, *La temporalité de la presse illustrée roumaine*, „Revista Română de Jurnalism și Comunicare”, nr. 2-3, 2006, p. 131.

Idem, *Les mystères d'une irreprésentation nationale, Universul Ilustrat (1892-1897)*, în „The Global Network / Le réseau global”, Bucarest, 2000, Facultatea de Jurnalism și Științele Comunicării, p. 89.

Idem, *De Londres à Brasov. Une première presse illustrée au service des „connaissances utiles” (II)*, în „Revista Română de Jurnalism și Comunicare”, nr. 4, 2006, p. 66.

Dumitran, Adriana, *Presa ilustrată în România la începutul secolului al XX-lea*, în: „Jurnalismul – o preocupare a elitei. Studii și cercetări de istoria presei”, Editura Tritonic, București, 2013.

Ionescu, Adrian-Silvan, *Szathmári – editor al primei reviste ilustrate românești din București*, în „Timpul istoriei II. Profesorului Dinu C. Giurescu”, volum îngrijit de Ioan Scurtu și Mihai Sorin Rădulescu, Universitatea București, București, 1998.

G.I.S., *Galeria Presei (M. E. Papamihailopol)*, în „România Ilustrată”, an II, nr. 1, decembrie 1901, p. 11-13.

Martin, Michèle, *19th Century Illustrated Periodicals as International Means of Communication*, în „Revista Română de Jurnalism și Comunicare”, an II, nr. 1, 2007.

Tétu, Jean François. *L'illustration de la presse au XIXe siècle*, în „Semen, Revue de sémiolinguistique des textes et discours”, nr. 25, 2008.

Petcu, Marian, *Orientări metodologice în cercetarea istoriei presei*, în „Studii și cercetări de istoria presei”, Vasile Goldiș University Press, Arad, 2008, p. 9.

Stamatin-Nazone, Const. B., *Profiluri (Gazetarii noștri)*, seria I, Tip. Românul, București, 1894.
Bacalbașa, Constantin, *Capitala sub ocupația dușmanului. 1916-1918*, Editura Ancora, Brăila, f.a.

Vlad, Laurențiu, *Ecouri românești în presa franceză: „L'Illustration”, 1843-1944*, Editura Universității din București, București, 2004.

Resurse electronice: Biblioteci digitale online

www.Gallica.fr pentru publicațiile franceze

<https://archive.org> Internet archive

Biblioteca di Archeologia e Storia dell'Arte, accesibilă online la

http://periodici.librari.beniculturali.it/visualizzatore.aspx?anno=1873-1874&id_immagine=34474829&id_periodico=10732&id_testata=107

Biblioteca digitală a Staatsbibliothek zu Berlin Preußischer Kulturbesitz

Biblioteca Digitală a Bucureștilor